

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ

Ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας 1300-1839

Ενότητα 5: Σχέσεις με τα ευρωπαϊκά κράτη

Ελένη Γκαρά

Επίκουρη Καθηγήτρια

Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας

Μυτιλήνη, 2014

Άδειες Χρήσης

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό υπόκειται σε άδειες χρήσης Creative Commons.
- Για εκπαιδευτικό υλικό, όπως εικόνες, που υπόκειται σε άλλου τύπου άδειας χρήσης, η άδεια χρήσης αναφέρεται ρητώς.

Χρηματοδότηση

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό έχει αναπτυχθεί στα πλαίσια του εκπαιδευτικού έργου του διδάσκοντα.
- Το έργο «**Ανοικτά Ακαδημαϊκά Μαθήματα στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου**» έχει χρηματοδοτήσει μόνο τη αναδιαμόρφωση του εκπαιδευτικού υλικού.
- Το έργο υλοποιείται στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» και συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) και από εθνικούς πόρους.

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ & ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Πίνακας περιεχομένων

1. Στόχοι ενότητας	4
2. Περιεχόμενο ενότητας	4
3. Χαρακτήρας των σχέσεων με τη χριστιανική Ευρώπη	5
3.1 Ιεροπολεμική ρητορεία	5
3.2 Τρόμος και θαυμασμός	5
3.3 Γαλλο-οθωμανική συνεννόηση	6
4. Διπλωματία και διομολογήσεις	7
4.1 Αρχές διακρατικής επικοινωνίας	7
4.2 Διομολογήσεις	7
4.3 Οθωμανική διπλωματία και ρόλος των Φαναριωτών	8
5. Απαρχές του Ανατολικού Ζητήματος	10
5.1 Ανταγωνισμοί και ισορροπίες	10
5.2 Ανατολικό Ζήτημα και Ελληνική Επανάσταση	10
6. Επιλεγμένη Βιβλιογραφία	12

1. Στόχοι ενότητας

- Να γίνει κατανοητός ο πολυσχιδής χαρακτήρας των σχέσεων ανάμεσα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και τα χριστιανικά κράτη της Ευρώπης.
- Να παρουσιαστεί το περίγραμμα των ευρωπαϊκών και οθωμανικών διπλωματικών θεσμών.
- Να παρουσιαστούν οι απαρχές του λεγόμενου «Ανατολικού Ζητήματος» που σφράγισε τις εξελίξεις του 19ου και πρώιμου 20ού αι.

2. Περιεχόμενο ενότητας

- Χαρακτήρας των σχέσεων με τη χριστιανική Ευρώπη: Σύγκρουση, ιδεολογική και πολεμική, αλλά και συνεργασία ανάμεσα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και τις χριστιανικές δυνάμεις.
- Διπλωματία και διομολογήσεις: Ανάπτυξη διπλωματικών σχέσεων ανάμεσα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και τις χριστιανικές δυνάμεις και διαμόρφωση θεσμών εξωτερικής πολιτικής.
- Απαρχές του Ανατολικού Ζητήματος: Οθωμανική αδυναμία, ανταγωνισμοί ανάμεσα στις μεγάλες ευρωπαϊκές δυνάμεις και οι συνέπειές τους.

3. Χαρακτήρας των σχέσεων με τη χριστιανική Ευρώπη

Οι σχέσεις της αυτοκρατορίας με τα ευρωπαϊκά κράτη χαρακτηρίζονται τόσο από πολεμικές και ιδεολογικές αντιπαραθέσεις, όσο και από κατά καιρούς συμμαχίες, εμπορικές και πολιτισμικές επαφές, καθώς και από τη συνεχή κίνηση ανθρώπων, αγαθών και ιδεών.

3.1 Ιεροπολεμική ρητορεία

Η σύγκρουση ανάμεσα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και τα ευρωπαϊκά κράτη έχει εξαρχής χαρακτήρα «ιερού πολέμου» και από τις δύο πλευρές. Ο πόλεμος αυτός διεξάγεται τόσο στη θάλασσα όσο και στην ξηρά:

- στην ανατολική Μεσόγειο, μεταξύ Οθωμανών και Βενετών,
- στη δυτική Μεσόγειο (από τις αρχές του 16ου αι.), όπου χριστιανοί και μουσουλμάνοι κουρσάροι επιτίθενται σε «εχθρικά» πλοία και κάνουν επιδρομές σε παραθαλάσσιες περιοχές,
- στην κεντρική Ευρώπη, όπου, από τις αρχές του 16ου αι., συγκρούονται τα στρατεύματα Αψβούργων και Οθωμανών (και των εκάστοτε συμμάχων τους).

Η ιδεολογία του «ιερού πολέμου» (*σταυροφορίας* για τους χριστιανούς, *τζικάντ* για τους μουσουλμάνους), δεν αποκλείει την συνομολόγηση συνθηκών ούτε τη διατήρηση διπλωματικών σχέσεων, αναπροσδιορίζει όμως τους πολέμους των ευρωπαϊκών δυνάμεων με την Οθωμανική Αυτοκρατορία ως σύγκρουση ανάμεσα στον Χριστιανισμό και το Ισλάμ.

3.2 Τρόμος και θαυμασμός

Μέχρι τη ναυμαχία της Ναυπάκτου (1571) οι Οθωμανοί φαντάζονταν ανίκητοι, ενώ έντονοι είναι οι φόβοι για οθωμανική επέκταση στην Ιταλία και την Κεντρική Ευρώπη. Σε μια εποχή που η χριστιανική Ευρώπη βρίσκεται στη δίνη των θρησκευτικών πολέμων, οι φόβοι αυτοί εκφράζονται και μέσω της κυκλοφορίας αντιοθωμανικών και αντιμουσουλμανικών διατριβών και φυλλαδίων, συχνά εικονογραφημένων, που ταυτίζουν την άνοδο των Οθωμανών με την έλευση του Αντιχρίστου.

Οι οθωμανοί σουλτάνοι και τα στρατεύματά τους δεν προκαλούν μόνο τρόμο, αλλά και θαυμασμό στους ευρωπαίους παρατηρητές του 16ου αι. Θαυμασμό προκαλούν τόσο οι οθωμανικές στρατιωτικές επιτυχίες όσο και η αποτελεσματική διακυβέρνηση των εδαφών και των υπηκόων της αυτοκρατορίας. Σε μια εποχή που η βασιλική εξουσία δεν έχει ακόμη εμπεδωθεί στο μεγαλύτερο μέρος της ηπείρου, η

δύναμη του σουλτάνου που αξιώνει να είναι απόλυτος μονάρχης αποτελεί παράδειγμα προς μίμηση για πολλούς ευρωπαίους ηγεμόνες.

3.3 Γαλλο-οθωμανική συνεννόηση

Η ενθρόνιση του Καρόλου Ε΄ ως βασιλιά της Ισπανίας (1516) και αυτοκράτορα της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας του Γερμανικού Έθνους (1519) έφερε υπό τον έλεγχο της δυναστείας των Αψβούργων μεγάλο μέρος της Ευρώπης, καθώς και τις ισπανικές αποικίες. Στις επόμενες δεκαετίες οι Αψβούργοι συγκρούστηκαν επανειλημμένα με τη Γαλλία, η οποία επεδίωξε συμμαχία με την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η γαλλο-οθωμανική συνεννόηση, η οποία πήρε συστηματικό χαρακτήρα από το 1536 και μετά, και διατηρήθηκε έως το 1798, οπότε ο Ναπολέων εισέβαλε στην Αίγυπτο:

- οδήγησε σε κοινές, αν και περιορισμένες, ναυτικές επιχειρήσεις στη δυτική Μεσόγειο τον 16ο αι.,
- έθεσε τις βάσεις για ευρύτερες συνεννοήσεις και συνθήκες μεταξύ των δύο κρατών σε εμπορικά και θρησκευτικά ζητήματα.

4. Διπλωματία και διομολογήσεις

4.1 Αρχές διακρατικής επικοινωνίας

Οι συνολικές αντιλήψεις για τις διακρατικές σχέσεις, καθώς και τον ρόλο του πολέμου και της διπλωματίας, αλλάζουν σταδιακά τον 15ο και 16ο αι. στον ευρωπαϊκό χώρο, αρχής γενομένης από τα ιταλικά κράτη. Με τον καιρό καθιερώνεται ένα σύστημα συνεχούς διακρατικής επικοινωνίας μέσω της ανάπτυξης δομών μόνιμης διπλωματίας που βασίζεται στις αρχές της:

- αμοιβαιότητας (εκατέρωθεν διπλωματική αντιπροσώπευση),
- ετεροδικίας (εξαίρεση του διπλωματικού προσωπικού και των ξένων υπηκόων από τους νόμους του κράτους διαμονής),
- ισότητας της κυριαρχίας (τα κράτη, ανεξαρτήτως μεγέθους και ισχύος, θεωρούνται ισότιμα σε θέματα διεθνών σχέσεων).

Στο πλαίσιο αυτό δημιουργούνται μόνιμες ευρωπαϊκές πρεσβείες στην Κωνσταντινούπολη, καθώς και προξενεία στα λιμάνια και τις κύριες εμπορικές πόλεις. Επιπλέον τα ευρωπαϊκά κράτη που έχουν εμπορικά συμφέροντα στον οθωμανικό χώρο διαπραγματεύονται με την Υψηλή Πύλη ειδικές συνθήκες, τις *διομολογήσεις*.

4.2 Διομολογήσεις

Οι διομολογήσεις ρύθμιζαν με προνομιακούς όρους τη θέση και τη δραστηριότητα των υπηκόων ευρωπαϊκών κρατών που ζούσαν στα οθωμανικά εδάφη. Κύρια χαρακτηριστικά:

- Είναι ιδιαίτερες για κάθε κράτος.
- Παραχωρούνται από το σουλτάνο με μονομερή και μη αμοιβαίο τρόπο, κατόπιν αιτήματος του εκάστοτε κράτους.
- Λήγουν με το θάνατο του σουλτάνου και πρέπει να ανανεωθούν από το διάδοχό του (από το 1740 οι γαλλικές διομολογήσεις γίνονται μόνιμες).
- Προβλέπουν την εξαίρεση των ξένων υπηκόων από τη δικαστική και οικονομική δικαιοδοσία των οθωμανικών αρχών (προνόμιο ετεροδικίας).
- Ανάλογα με τις διαπραγματεύσεις που έχουν γίνει, οι προβλέψεις των διομολογήσεων μπορεί να επεκτείνονται σε άλλα ζητήματα. Π.χ. στο πλαίσιο των γαλλικών διομολογήσεων του 17ου αι., παραχωρήθηκε στο γάλλο βασιλιά η προστασία των καθολικών ιερέων και μοναχών, καθώς και χριστιανικών προσκυνημάτων στα Ιεροσόλυμα.

Οι πρώτες συμφωνίες τέτοιου τύπου έγιναν ήδη από τον 14ο αι. με τη Γένουα και τη Βενετία, τις πόλεις-κράτη που δραστηριοποιούνταν εμπορικά στα οθωμανικά

εδάφη. Η ιστορία των καθαυτό διομολογήσεων ξεκινά το 1535 με την παραχώρηση διομολογήσεων στους Γάλλους (μόνιμες από το 1740). Το 1580 παραχωρούνται για πρώτη φορά στους Άγγλους, το 1612 στους Ολλανδούς και τον 18ο αι. σε σειρά άλλων κρατών.

Τον 18ο αι. από τις προνομιακές ρυθμίσεις των διομολογήσεων επωφελήθηκαν και πολλοί ντόπιοι χριστιανοί (κυρίως Έλληνες και Αρμένιοι), που αναγνωρίστηκαν ως υπήκοοι ξένων κρατών. Μακροπρόθεσμα, οι διομολογήσεις μετατράπηκαν σε εργαλείο ευρωπαϊκής παρέμβασης στο εσωτερικό της αυτοκρατορίας.

«Οι ξένοι υπήκοοι που ήταν χριστιανοί και κατοικούσαν στην Αυτοκρατορία απολάμβαναν το *αμάν*, καθεστώς που τους παρείχε ασφάλεια στο πλαίσιο του ισλαμικού νόμου. Εκπροσωπούσαν από τους αντίστοιχους πρεσβευτές και προξένους, που απολάμβαναν ένα βαθμό αυτονομίας σε υποθέσεις που αφορούσαν μόνο μέλη της κοινότητάς τους. Τα δικαιώματα αυτά είχαν καταγραφεί στις περίφημες «διομολογήσεις». Αρχικά, επρόκειτο για εθελοντικές παραχωρήσεις, με την εγγύηση του σουλτάνου στους υπηκόους φιλικών κρατών, αλλά στο δεύτερο μισό του 18ου αι., με την αλλαγή στην ισορροπία δυνάμεων μεταξύ Ευρώπης και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, οι διομολογήσεις απέκτησαν το κύρος συνθήκης. Επιπλέον, τον 18ο και ιδιαίτερα τον 19ο αι., σε όλο και περισσότερους ντόπιους χριστιανούς (Έλληνες και Αρμένιους) απονέμονταν με *μπεράτι* προνόμια υπηκόου ξένης δύναμης. Έκτοτε, τα πρόσωπα αυτά προστατεύονταν από τις διομολογήσεις αυτής της δύναμης και με την αυξανόμενη επιρροή των ευρωπαϊκών δυνάμεων κέρδιζαν όλο και σημαντικότερη θέση σε σχέση με τους μουσουλμάνους υπηκόους του σουλτάνου. Ταυτόχρονα, η επιρροή των ξένων δυνάμεων, με την αύξηση του αριθμού των υπηκόων τους στην Ανατολή, συνεχώς διευρυνόταν.»¹

4.3 Οθωμανική διπλωματία και ρόλος των Φαναριωτών

Από οθωμανικής πλευράς οι επίσημες σχέσεις με άλλα κράτη διεξάγονταν μέχρι τα τέλη του 18ου αι. με μηχανισμούς ευκαιριακής διπλωματίας:

- με την αποστολή πρεσβευτών ή ειδικών απεσταλμένων στις ξένες αυλές για συγκεκριμένα (συνήθως μικρά) χρονικά διαστήματα,
- με ειδικές αποστολές για τη διαπραγμάτευση και τη σύναψη συνθηκών ειρήνης ή εκχειρίδας για τον τερματισμό πολέμων.

¹ E. J. Zürcher, *Σύγχρονη ιστορία της Τουρκίας*, μτφρ. Β. Κεχριώτης, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2004, 55.

Από τα μέσα του 17ου αι. η οθωμανική διπλωματία παίρνει μια πιο συγκροτημένη και συστηματική μορφή:

- Διαμορφώνεται μια ιδιαίτερη υπηρεσία υπό την εποπτεία του μεγάλου βεζίρη. Κεντρικό ρόλο στις επαφές και τις διαπραγματεύσεις με τα ευρωπαϊκά κράτη έχουν οι έλληνες φαναριώτες *δραγομάνοι* (διερμηνείς), πολλοί από τους οποίους έχουν θητεύσει επίσης σε ευρωπαϊκές πρεσβείες στην Κωνσταντινούπολη.
- Την περίοδο 1793-97 ιδρύονται οι πρώτες οθωμανικές πρεσβείες στις μεγάλες ευρωπαϊκές πρωτεύουσες (Λονδίνο, Παρίσι, Βιέννη, Βερολίνο) και στελεχώνονται με μουσουλμάνους πρεσβευτές και χριστιανούς δραγομάνους.

Η Επανάσταση του 1821 αποτελεί τομή, καθώς οδηγεί στο να αμφισβητηθεί πλήρως η νομιμοφροσύνη των ελλήνων δραγομάνων, όπως και εν γένει των Φαναριωτών.

- Όσοι δεν εκτελούνται απομακρύνονται από τις θέσεις τους.
- Την ίδια χρονιά ιδρύεται το Μεταφραστικό Γραφείο, με στόχο τη στελέχωση των διπλωματικών υπηρεσιών από μουσουλμάνους.
- Το 1834 ιδρύεται το Υπουργείο Εξωτερικών και αναδιοργανώνεται πλήρως η οθωμανική διπλωματία σε σύγχρονες βάσεις. Οι χριστιανοί, Έλληνες και Αρμένιοι, βρίσκουν σταδιακά θέση στις οθωμανικές διπλωματικές υπηρεσίες, ιδίως μετά τις μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ, και ορισμένοι κάνουν καριέρα ως πρεσβευτές.

5. Απαρχές του Ανατολικού Ζητήματος

Τον 18ο αι. οι γενικότερες εξελίξεις φέρνουν τις ευρωπαϊκές δυνάμεις σε θέση τεχνολογικής, οικονομικής και ιδεολογικής υπεροχής έναντι της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Μετά τις απανωτές ήττες στον πόλεμο του 1768-74 με τους Ρώσους είναι ορατή η προοπτική διάλυσης και η Οθωμανική Αυτοκρατορία μετατρέπεται σταδιακά στον «μεγάλο ασθενή» της Ευρώπης.

5.1 Ανταγωνισμοί και ισορροπίες

Το ζήτημα του ποιος θα επωφεληθεί από τυχόν διαμελισμό της οθωμανικής επικράτειας αναδεικνύεται σε κεντρικό θέμα της ευρωπαϊκής πολιτικής από την εποχή του πολέμου του 1768-74. Τόσο ο πόλεμος όσο και η Συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή που τον τερμάτισε έκαναν εμφανή τη στρατιωτική αδυναμία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και πιθανό τον κατακερματισμό της προς όφελος της Ρωσίας.

Έκτοτε, και μέχρι την κατάλυση της αυτοκρατορίας, στόχος των άλλων ευρωπαϊκών μεγάλων δυνάμεων υπήρξε:

- το να μεγιστοποιήσουν τα κέρδη τους σε περίπτωση διαμελισμού των οθωμανικών εδαφών,
- το να εμποδίσουν τη Ρωσία να επωφεληθεί είτε άμεσα (με εδαφική επέκταση) είτε έμμεσα (με την ίδρυση προτεκτοράτων) από τυχόν διάλυση της αυτοκρατορίας.

5.2 Ανατολικό Ζήτημα και Ελληνική Επανάσταση

Οι ευρωπαϊκοί ανταγωνισμοί οδήγησαν σε απρόσμενα αποτελέσματα και παράδοξες συμμαχίες. Για τον πρώιμο 19ο αι. χαρακτηριστικό είναι το τι συμβαίνει στο πλαίσιο και στον απόηχο της Ελληνικής Επανάστασης. Σχηματικά:

- 1821: Ελληνική Επανάσταση. Κανένα ευρωπαϊκό κράτος δεν είναι διατεθειμένο να αναμικθεί επίσημα. Ακολουθεί όργιο διπλωματικών επαφών και σχεδίων, διόγκωση του φιλελληνικού ρεύματος στην Ευρώπη, ενώ τα οθωμανικά στρατεύματα αποτυγχάνουν να καταστείλουν την επανάσταση.
- 1825: Η Υψηλή Πύλη ζητά τη βοήθεια της Αιγύπτου (αυτόνομο υποτελές κράτος από το 1805). Τα αιγυπτιακά στρατεύματα πετυχαίνουν σε μεγάλο βαθμό να καταστείλουν την επανάσταση.
- 1827: Ναυμαχία Ναυαρίνου. Ευρωπαϊκή επέμβαση προς όφελος των Ελλήνων. Ακολουθεί εισβολή των Ρώσων που φθάνουν ως την Αδριανούπολη.

- 1829: Συνθήκη Αδριανούπολης, με πρόβλεψη για ελληνική αυτονομία. Ο φόβος των άλλων δυνάμεων για τη μετατροπή του νέου κράτους σε ρωσικό προτεκτοράτο οδηγεί στην απόφαση για ανεξαρτητοποίηση της Ελλάδας (1830).
- 1832: Ο ηγεμόνας της Αιγύπτου Μουχάμαντ Άλι (Μεχμέτ Αλή) διεκδικεί τη Συροπαλαιστίνη ως αποζημίωση για τη συμμετοχή στις στρατιωτικές επιχειρήσεις εναντίον των Ελλήνων. Όταν ο σουλτάνος αρνείται, ο αιγυπτιακός στρατός προελαύνει στη Συρία και τη Μικρά Ασία με κατεύθυνση την Κωνσταντινούπολη. Ήττα των οθωμανικών στρατευμάτων.
- 1833: Ρωσική στρατιωτική επέμβαση υπέρ των Οθωμανών (η Γαλλία και η Αγγλία στηρίζουν τους Αιγύπτιους). Υπογραφή της οθωμανορωσικής συνθήκης του Χουνκιάρ Ισκελεσί με πρόβλεψη για αμοιβαία βοήθεια σε περίπτωση επίθεσης από άλλο κράτος.
- 1838: Κήρυξη της αιγυπτιακής ανεξαρτησίας. Οι Οθωμανοί εκστρατεύουν κατά της Αιγύπτου και συντρίβονται στρατιωτικά. Ακολουθεί ευρωπαϊκή επέμβαση (πλην της Γαλλίας, η οποία υποστηρίζει την Αίγυπτο) υπέρ της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και επαναφορά του προηγούμενου καθεστώτος υποτέλειας.

6. Επιλεγμένη Βιβλιογραφία

- Χασιώτης, Ιωάννης, *Οι ευρωπαϊκές δυνάμεις και η Οθωμανική Αυτοκρατορία: το πρόβλημα της κυριαρχίας στην ανατολική Μεσόγειο από τα μέσα του 15ου ως τις αρχές του 19ου αιώνα*, Θεσσαλονίκη: Βάνιας, 2005.
- Dursteler Eric , «Καθολικοί στην Κωνσταντινούπολη», *Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού: Κωνσταντινούπολη*, 2008, <<http://www.ehw.gr/l.aspx?id=11399>>.
- Faroqhi, Suraiya, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία και ο κόσμος γύρω της*, μτφρ. Γ. Καρακρήστος, Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, 2009.
- Goffman, Daniel, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία και η πρόωγη νεότερη Ευρώπη: μια νέα προσέγγιση*, μτφρ. Σ. Αγάπιος, Αθήνα: Ενάλιος, 2007.
- İnalçik, Halil, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία: η κλασική εποχή, 1300-1600*, μτφρ. Μ. Κοκολάκης, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 1995.
- Quataert, Donald, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία: οι τελευταίοι αιώνες 1700-1922*, μτφρ. Μ. Σαρηγιάννης, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2006.
- Ρωμιοί στην υπηρεσία της Υψηλής Πύλης*, Αθήνα: Εταιρεία Μελέτης της καθ' ημάς Ανατολής, 2002.